

Андрій Подвербний

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ ЧЕРНІГОВА НА ПОЧАТКУ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ (за матеріалами преси)

У статті висвітлено події громадсько-політичного та побутового життя Чернігова на початку I Світової війни за матеріалами місцевої преси та досліджено процес адаптації міської громади Чернігова до умов воєнного часу.

Ключові слова: Чернігівська губернія, мобілізація, Російська імперія, губернатор, земство, міська дума.

Чернігів кінця XIX – початку XX ст. був звичайним губернським містом – центром Чернігівської губернії, населення його у передвоєнному 1913 р. налічувало 35850 осіб обох статей, територія міста дорівнювала майже 615 га. В місті працювали 15 готелів, 9 шинків і 3 буфети, поштова і телефонна контори, а також телефонна станція, яка в 1912 р. обслуговувала 138 абонентів. На початку XX ст. у Чернігові діяли 3 ремісничих училища, 2 торговельні школи, фельдшерська школа, а також духовне училище і духовна семінарія. Гужовий транспорт, як і раніше, залишався єдиним засобом пересування вулицями міста. На початку XX ст. завдяки шосе «Київ-Петербург» між Черніговом і Гомелем, Черніговом і Козельцем постійно курсували кінні диліжанси. Тихе провінційне життя «губернського хутора» сколихнули лише події революції 1905 р., коли в Чернігові сталися єврейський погром та терористичний акт-замах революціонерів – бомбістів на губернатора Д.Хвостова, в результаті якого він отримав тяжкі поранення. Загалом же після цих подій місто і далі продовжувало жити сонним провінційним життям.

Несподівано до тихого Чернігова увірвалася звістка про вбивство у Сараєві: 28 червня 1914 р. у цьому боснійському місті серб Гаврило Принцип, учасник радикальної організації «Млада Босна», застрелив спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда та його дружину. Вбивство стало приводом для розв'язання Першої світової війни. 28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. У відповідь на оголошення загальної мобілізації у Росії Німеччина перша оголосила їй війну 1 серпня 1914 р. У відповідь на попередження Франції 3 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну і їй. Наступного дня через порушення нейтралітету Бельгії Велика Британія оголосила війну Німеччині. 6 серпня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Росії, а через кілька днів вона опинилася у стані війни проти всіх держав, з якими воювала Німеччина.

З початком війни на території Російської імперії оголошувався воєнний стан і почали вживатися необхідні відповідні заходи. Так, за наказом генерал-ад'ютанта Іванова, головнокомандувача війська Київського військового округу, 5 серпня 1914 року воєнний стан було оголошено у всіх прилеглих до лінії фронту українських губерніях, у тому числі і в більшості повітів Чернігівської губернії та самому губернському центрі [25, с.1]. Крім осіб, що підлягали мобілізації до діючої армії та ополчення, був проведений також призов до частин ополчення відставних офіцерів та генералів [26, с.1]. Мобілізація торкнулася також і церковнослужителів – хоча за законодавством Російської імперії духовенство було звільнене від відбування вій-

---

© Подвербний Андрій Миколайович – випускник Інституту історії, етнології та права імені О.М.Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

ської служби, проте дана норма не поширювалася на псаломників та паламарів, які підлягали призову на дійсну військову службу [26, с.1]. Місцева преса повідомляла, що губернатор І.Стерлігов особисто відвідав пункт військовозобов'язаних та зачитав там текст імператорського маніфесту про оголошення війни Німеччині [23, с.3].

На території губернії активно розгортався процес створення народного ополчення, зокрема 1 грудня 1914 р. у Чернігові відбулася передача ополченського прапора, що зберігався у Спасо-Преображенському соборі, дружині ополчення [21, с.7]. Крім ополченців, мобілізація пізніше поширилася і на городових та жандармерію. Регулярні військові частини були малоприсадибні для несення поліцейських функцій, крім того, зняття їх з фронту бойових дій ослаблювало діючу армію. Саме з цією метою царський уряд вдався до мобілізації жандармів у тилкових губерніях [19, с.7]. Таким чином, за 1914 р. було мобілізовано 91,3 тис. чоловік, а загалом за весь період війни з території губернії було мобілізовано 280 тис. чоловік – фактично майже половину дорослого населення чоловічої статі [3, с.134].

Вступ Російської імперії у війну викликав небувалий патріотичний підйом серед різних верств її населення. У Москві, Петрограді, Києві та інших крупних містах проводилися патріотичні маніфестації, молебні, хресні ходи. Подекуди відбувалися навіть погроми німецьких та австрійських торговельних установ. У плані активізації населення не стали винятками і Чернігівська губернія та сам губернський центр.

З початком Першої світової війни помітно активізувалося суспільно-політичне життя міста. Аналізуючи інформацію тогочасної місцевої преси, можна впевнено зробити висновок, що населення Чернігова охопив патріотичний підйом. Це виражалося, зокрема, у таких подіях, як проведення патріотичних маніфестацій на підтримку маніфесту імператора Миколи II про оголошення війни Німеччині; надсилання від імені звичайних мешканців міста вірнопідданицьких листів та телеграм на ім'я імператора та його родини; проведення зборів різноманітних товариств, що декларували свою вірнопідданицьку позицію. Чернігівська преса охоче тиражувала телеграму губернатора І.І.Стерлігова на ім'я імператора: «Петербург, Его Императорскому Величеству Государю Императору. Сегодня в высокотожественный день тезоименитства Государыни Императрицы Марии Феодоровны, население древнего Чернигова и всей губернии, вознеся коленопреклоненные молитвы о драгоценном здравии Вашего Императорского Величества, Государыни Императрицы, Наследника Цесаревича, и всей Августейшей Семьи, повергает к стопам Вашего Величества чувства безграничной глубокой любви народной и коленопреклоненной молитвы: повели Великий Самодержавный Государь всему народу Своему грудью встать на защиту родной земли, постоять до последнего за каждую ее пядь, политую кровью предков, против дерзкого врага, поднявшего меч на народ Твой за любовь его к угнетенным братьям-славянам. Повели Великий Государь все достояние народа Твоего принести в жертву на алтарь Отечества и в настоящий грозный час поведя народ Свой, через самые тяжкие испытания, к еще большей славе его, величию и благосостоянию. Великий Обет Твой, Самодержавный Государь, не заключать мира пока последний супостат не уйдет со Святой Руси, благоговейно запечатлен в сердце народном, смиренно и коленопреклоненно молящемся Господу Спасителю – да ниспошлет Он Своему Помазаннику свою милостивую помощь, да ниспошлет Ему и Его народу для благоденствия и счастья единокровных славянских народов победу над жестокосердым врагом, покушающимся на честь, достоинство и целостность великой России» [24, с.1-2].

Резонанс і підтримку чернігівців викликав парад військ місцевого гарнізону та патріотична маніфестація, що відбулися 22 липня 1914 р. після урочистого богослужіння на дарування перемоги російській зброї, проведеного в кафедральному соборі міста Чернігова протоієреєм О.Шестеріковим. Після закінчення служби він оголосив присутнім у храмі текст маніфесту імператора про початок війни з Німеччиною, а також слова імператора, сказані військам гвардії та всьому російському воїнству. На богослужінні були присутні керівні особи міста та губернії, а саме: губернатор І.І.Стерлігов, віце-губернатор Д.М.Матвеев, генерал-ісправник В.М.Свяцький, по-

садові особи магістрату, представники міста та різноманітних відомств і установ. Після молебня В.М.Свяцький прийняв парад військ місцевого гарнізону. Війська пройшли церемоніальним маршем по Соборній площі, потім до них приєднався натовп патріотично налаштованих маніфестантів з портретом імператора Миколи Олександровича та імперськими чорно-жовто-білими прапорами. Духовий оркестр виконував гімн «Боже, Царя храни». На Шосейній вулиці маніфестацію зустрів В.М.Свяцький з такими словами: «Войска сделали все, что от них требует долг и присяга. Верьте в несокрушимость и мощь России, и ваша вера придаст войскам больше твердости духа и храбрости. За драгоценное здоровье Верховного вождя, обожаемого нами Государя Императора «Ура!»».

Після його промови натовп рушив далі по Шосейній від Царської до Богоявленської вулиці. На розі Богоявленської заїгн військ розділилися – одна частина пішла далі по Шосейній, а інша – по Богоявленській, передуючи маніфестації, рушила до будинку губернатора. Тут маніфестацію зустріли губернатор І.І.Стерлігов з віце-губернатором Д.М.Матвеевим. Священик Миколаївської церкви отець С.Стороженко, що очолював маніфестацію, звернувся до губернатора з такими словами: «Ваше превосходительство! Мы пришли сюда, чтобы просить вас повергнуть к стопам нашего Самодержавного Государя Императора Николая Александровича наши верноподданнические чувства».

Губернатор І.І.Стерлігов на це відповів: «...Помните, что эта война нам не страшна. У нас есть могущественные союзники – Франция и Англия, которые помогут нам одолеть врага нашей доблестной России. Я сообщу вам радостную весть: только что получена депеша об объявлении Англией войны Германии. Англия уже спешит нам на помощь... Не забывайте знаменитых слов Императора: «не заключу мира до тех пор, пока на русской земле будет оставаться хоть один вражеский воин». Губернатор також пообіцяв приділити першочергову увагу питанню забезпечення родин мобілізованих. Крім цього, він заявив про плани щодо організації комітету з допомоги фронту та зібрання грошових та речових пожертвувань на потреби війни. Священик С.Стороженко відповів, що народ охоче відгукнеться на заклик про організацію допомоги та піде разом з адміністрацією по цьому шляху. Губернатор у відповідь на це обіцяв ще раз засвідчити перед імператором вірність чернігівців престолу, дякував за живий відгук та прохав повернутися до спокійної мирної праці [24, с.2].

Через деякий час період перебування Стерлігова на посаді Чернігівського губернатора завершився, оскільки вже 10 листопада 1914 р. він був призначений начальником Люблінської губернії. Імператор врахував здібності Стерлігова як досвідченого адміністратора і призначив його управляти територією, що безпосередньо прилягала до лінії фронту і перебувала під загрозою удару збройних сил Німеччини та Австро-Угорщини, хоча після успішного наступу росіян у Галичині восени 1914 р. і поразки там австро-угорських військ така загроза значно послабилася. Згідно з указом Миколи II чернігівським губернатором було призначено камергера імператорського двору статського радника Миколу Миколайовича Лавриновського.

Коли стало відомо про оголошення Німеччиною війни Російській імперії, духовенство Чернігівської єпархії проводило велику кількість молебнів за перемогу Росії у війні. 27 липня 1914 р. у Спасо-Преображенському кафедральному соборі після пізньої літургії соборним протоієреєм О.Єфімовим, законовчителем громади св.Феодосія, був відслужений біля мощей святителя напутній молебен для 4 від'їжджаючих до Києва сестер милосердя Червоного Хреста. Перед початком молебня отець Олександр звернувся з напутньою промовою до сестер, які від'їжджали, та окропив їх святою водою. На молебні були присутні попечителька громади М.Д.Стерлігова, помічник попечителя П.І.Голубов, О.О.Матвеева, М.І.Верзілова, І.С.Жигмонт, сестри громади та інша публіка [28, с.4]. 18 листопада 1914 р. у Чернігові відбулося відкриття засідання єпархіального з'їзду депутатів духовенства та церковних старост єпархії. По відкритті засідання, після молебня біля мощей святителя Феодосія, чернігівський єпископ Василій відправив, по уповноваженню з'їзду, вірнопідданицьку телеграму на ім'я імператора Миколи II з вираженням вірнопідданицьких почуттів. Теле-

грама закінчувався побажанням: «...дабы померкли перед подвигом наших бойцов все силы немецкого зла, и пусть крест возсияет на храме святом желанного для всей Руси Царьграда». 21 листопада з Петрограда надійшла телеграма у відповідь такого змісту: «Поручаю Вам, Владыко, передать епархиальному съезду мою благодарность за молитвенное благопожелание и выражение чувства преданности. Николай». 22 листопада на ім'я голови з'їзду була отримана також телеграма від Верховного головнокомандувача, великого князя Миколи Миколайовича, з подякою преосвященному Василю та членам з'їзду за молитви про перемогу над ворогом та привітання [20, с.6-7].

Після оголошення війни та з початком проведення мобілізації розгорнувся активний процес надання допомоги місцевим населенням діючій армії. Зокрема, губернський предводитель дворянства О.К.Рачинський взяв на себе справу організації комітету зі збору пожертв населення на потреби війни. Пожертви приймалися грошима та матеріалами у канцелярії губернського предводителя дворянства. 20 липня 1914 р. даний комітет очолила дружина предводителя дворянства О.Р.Рачинська, про що була надрукована відповідна об'ява у місцевій пресі [24, с.1]. Також предводителем дворянства було скликане надзвичайне зібрання дворян Чернігівської губернії, яке відбулося 4 серпня 1914 р. у залі дворянського зібрання і було присвячене обговоренню питання участі чернігівського дворянства у справі надання допомоги діючій армії та виділення фінансових коштів на потреби війни.

Активно долучилися до справи допомоги фронту і земські установи. Чернігівське губернське земське зібрання, крім декларативних актів, здійснювало і пряме асигнування коштів на потреби війни, зокрема на виділені зібранням гроші було побудовано та передано до діючої армії літак, що отримав назву «Чернігівець» [5, с.10].

Посильну допомогу надавала і Чернігівська міська дума. 20 липня 1914 р. відбулася приватна нарада гласних Чернігівської міської думи. На порядок денний було висунуто план дій міського самоуправління щодо матеріального забезпечення родин, призваних на дійсну службу службовців міської управи та її підприємств, а також незаможних родин мобілізованих мешканців міста Чернігова [24, с.1-2]. На початку засідання, що відбулося 20 серпня 1914 р., міським головою А.В.Верзіловим був оголошений текст телеграми імператора з подякою думі за вираження нею вірно-підданицького почуття. За інформацією преси, читання телеграми було заглушене криками «Ура!» [6, с.7].

Пожертвування і допомогу надавали також і різноманітні громадські товариства. Наприклад, Чернігівське товариство помічників лікарів вирішило надавати допомогу нужденним родинам своїх дійсних членів, призваних до лав діючої армії [5, с.10]. 27 липня відбулося засідання членів товариства наймачів прислуги, на якому було вирішено асигнувати 25 руб. на допомогу родинам запасних нижчих чинів, призваних на діючу службу [27, с.4].

Значна кількість пожертв надходила і від приватних осіб. За ініціативою губернатора був відкритий збір пожертв на користь родин осіб, призваних до діючої армії з запасу та ополчення, крім того, він надав дозвіл редакції газети «Черниговское Слово» приймати пожертвування на потреби воєнного часу.

Активно розгорнули свою діяльність і місцеві установи Червоного Хреста. Через кілька днів після початку мобілізації у Чернігівській святого Феодосія громаді Червоного Хреста була відкрита безкоштовна майстерня для виготовлення білизни, потрібної для обладнання військового шпиталю, що формувався Чернігівською громадою сестер милосердя. Керуючий справами попечителя Голубов та рада громади через пресу також закликали усіх бажаючих взяти участь у пошитті білизни звертатися до сестри-настоятельки громади чи до чергового по громаді з 8.30 по 18.00 щоденно. Також опікуном громади обрано дружину Чернігівського губернатора М.Стерлігову; за її протекцією у громаді було відкрито прийом прохань на шеститижневі курси з підготовки сестер милосердя, проте учні курсів не користувалися від Червоного Хреста ні харчовим, ні квартирним утриманням. Але згодом рішення було змінене і замість раніше оголошених 6-тижневих курсів при Чернігівській общині сестер милосердя Червоного Хреста відкрито безкоштовні річні курси запасних сестер військового часу.

Умовами для вступу були: «возраст от 18 до 40 лет, вероисповедание православное, образовательный ценз не ниже городского двухклассного училища; слушатели – приходящие и не пользуются никаким пособием от общины. При подаче прошения в общину Красного Креста представляются: паспортная книжка и свидетельство об образовании. Последний срок подачи прошения 10 августа 1914 г.» [27, с.1].

З початком війни Чернігів став одним з осередків військової мобілізації і створення нових військових підрозділів. Тут сформували запасний полк, який розмістився на казарменій дільниці і нараховував понад 3 тисячі новобранців. Протягом наступних років цей полк та інші запасні частини постійно поповнювали мобілізованими, які проходили військову підготовку, а потім відправляли на фронт. У житті міста запасні частини відіграли надзвичайно негативну роль. Більшість новобранців не мріяли про військові подвиги, переживали за майбутнє й нудилися без діла, очікуючи відправки на фронт. Тому моральний клімат у запасних частинах був тяжким. Солдатські казарми перетворилися на осередки кримінального елемента в місті. Чернігівці постійно скаржилися на них, але влада нічого не могла вдіяти. Така ж плачевна ситуація була і в інших містах Російської імперії. Згодом запасні частини стали легкою поживою для більшовицької агітації [2, с. 310].

З початком активних військових дій на фронтах на життя населення Чернігова почали впливати і надзвичайні постанови, які, враховуючи умови військового стану, видавали органи військової та цивільної адміністрації. Чернігів разом із більшістю повітів Чернігівської губернії потрапив до прифронтової зони і на його територію були розповсюджені умови воєнного стану, оголошеного головнокомандувачем Південно-Західного фронту генерал-ад'ютантом Миколою Івановим. Він також видав кілька наказів та розпоряджень, що стосувалися детальної регламентації життя у прифронтових регіонах, вводили суворіші заходи покарання у порівнянні з мирним часом та регулювали рух потягів і дотримання порядку на залізницях. Місцева преса зазвичай публікувала важливі накази військової адміністрації на передових шпальтах. Відповідно до положення про польове управління військами у воєнний час, розпорядження командувача фронту поширюються на всі урядові та суспільні установи і відомства підлеглого йому району; головнокомандуючий, крім того, отримав право усувати з посад усіх посадових осіб усіх відомств, встановлювати максимальні ціни на продукти харчування; підсудність військовим судам поширена і на осіб цивільного стану; керуючись цим, за умисне вбивство, зґвалтування, розбій, пограбування та за умисний підпал або підтоплення військового чи цивільного майна, обвинуваченого засуджували до конфіскації майна та смертної кари [25, с.1].

З наказу випливає, що після введення воєнного стану на території Чернігівської губернії цивільна влада була підконтрольна військовій владі, а військово-польові суди отримали право засуджувати до смертної кари винних у вчиненні тяжких злочинів.

Ще один наказ регулював порядок руху на залізницях у прифронтовій смузі. Відповідно до нього для підтримки порядку на залізничних станціях у період руху військових потягів приватним особам було заборонено виходити на залізничні платформи під час стоянки на станціях військових потягів (ця постанова не поширювалася на торговців продуктами харчування), винні у порушенні цієї постанови засуджувалися до 3-х місяців тюремного ув'язнення чи штрафу до 3 тис. рублів [26, с.1].

Дещо пізніше і цивільна адміністрація почала займатися регулюванням судочинства та правопорядку у прифронтовій зоні, якою була Чернігівська губернія. Деякі питання судочинства регулював наказ віце-губернатора Д.М.Матвеева від 4 грудня 1914 р.: «1) на время военного положения обращения к административному разрешению дела по наказаниям, налагаемым мировыми судьями о таком самоуправстве и насилии, которые имеют характер хулиганства, влекли за собой нарушение общественного порядка и спокойствия; 2) в силу сего за самоуправство, за употребление насилия, однако без поместной тяжи, ран или увечья, виновник подвергается в административном порядке заключению в тюрьме или крепости, или аресту до 3 месяцев, или денежному штрафу в доход казны до 3000 рублей» [22, с.6].

Проте регуляція судочинства була далеко не єдиним питанням, що турбувало

адміністрацію губернії та міста. У зв'язку із введенням воєнного стану на порядку денному стала необхідність недопущення зростання цін на продукти харчування та налагодження ефективної роботи місцевих хлібного та м'ясного ринків. 26 липня 1914 р. під головуванням міського голови А.В.Верзілова відбулося засідання Чернігівської міської управи за участю чернігівського купецького старости З.М.Монозона для обговорення пропозиції губернатора щодо прийняття заходів для попередження надзвичайного підвищення цін на предмети першої необхідності.

Після розгляду тарифів на м'ясо і хліб та після обміну думками управа вирішила, що стану місцевих хлібного та м'ясного ринків цілковито не загрожує небезпека надзвичайного підвищення цін у найближчому майбутньому, і тому прийшла до висновку, що поки що немає необхідності змінювати існуючі тарифи, тим більше, що ціни на хліб майже тотожні київським. Тому залишалися в силі такі тарифи на хліб: 1 фунт булки білої 1 сорту – 8 коп., подвійна французька булка в 1,4 фунта – 10 к., півфунтова булка – 4 коп. та 5/6 фунта – 5 коп., біла булка 2 сорту 1 ф. – 5 коп., ф. – 2,5 коп. Для м'яса встановлювались такі тарифи (затверджені Чернігівським губернатором 9 листопада 1913 р.): 1 сорт – філе, «полушка», верхній та нижній зсік та верхня частина до лопатки – 13 коп. фунт; 2 сорт – верхня частина – лопатка до ший; тонка грудинка – 11 коп. фунт, 3 сорт – ошийок та голінка – 7 коп. Вирізка – 18 коп. Кошерне м'ясо продавалося на 2 коп. вище вказаного тарифу, через стягнення коробочного збору. Споживачам надавалося право сплачувати за кожен сорт хліба та м'яса тільки ту ціну, яка зазначена у тарифі. У випадку ж якщо м'ясники та хлібники будуть вимагати підвищену плату, що в Чернігові вважалося явищем звичним, кожен міг заявити про це поліції та вимагати складення протоколу, за яким, відповідно до обов'язкової постанови командуючого військами КВО, винні будуть покарані тюремним ув'язненням до трьох місяців або штрафом до 3000 руб. Надзвичайно бажаним також визнано той факт, щоб міська управа нагадала м'ясникам існуючі тарифи, вивісивши з цією метою відповідні плакати та ще раз нагадавши про покарання за підвищення цін та спекуляцію [27, с.1]. Крім того, було заборонено продавати спиртні напої. З одного боку, це призвело до втрат міського бюджету, з іншого – розпочалося підпільне виробництво самогону та вживання різних замінників.

Проте заходи, вживані керівництвом губернії та міста, не могли зупинити поступового наростання господарської розрухи та продовольчої кризи на території нашого краю. Забігаючи наперед треба відмітити, що уже в наступному, 1915 р., ціни на продовольство у Чернігівській губернії підвищилися на 40%. Фактично вдвічі подорожчали такі важливі товари, як цукор, масло, гас та інші предмети першої потреби. Вже в листопаді 1914 р. вдвічі зросли ціни на м'ясо. Не вистачало навіть паперу для випуску чернігівських газет, вони продовжували виходити на аркушах гіршої якості. У губернії намітилась і сільськогосподарська криза, яка охопила й інші території Російської імперії. Через масову мобілізацію до діючої армії та ополчення дорослого населення чоловічої статі різко скоротилася чисельність сільськогосподарських трудових ресурсів, і через це до 30-40% скоротились посівні площі на всій території Чернігівщини. За період 1914-1915 рр. 208 тис. чоловіків, тобто майже половина дорослого чоловічого населення, були мобілізовані в армію. Це стало потужним ударом по сільськогосподарському потенціалу такого традиційно аграрного краю, як Чернігівщина [3, с.134].

8 листопада 1914 р. відкрилася чергова сесія Чернігівського повітового земського зібрання. Початку засідання передувала панахида за полеглим на полі бою воїном – колишнім земським гласним А.М.Панченком. Потім був здійснений молебень за здоров'я імператора та дарування перемоги російській зброї. Після розподілення внесених доповідей по комісіях, присутні вислухали пропозицію гласного В.М.Хижнякова про бажаність розсилання населенню бюлетенів з інформацією про хід військових дій. Цю пропозицію передали у проектну комісію. За пропозицією гласного І.В.Котляревського присутні доручили управі представити доповідь про стан асигнованих сум на поранених та інші потреби, пов'язані з війною [19, с.4].

У листопаді-грудні 1914 р. чернігівські думці провели два засідання. 12 листо-

пада 1914 р. відбулося чергове засідання міської думи, на якому думці заслухали пропозицію губернатора, засновану на повідомленні Олександрівського комітету про поранених, про надання особливого кладовища та влаштування пам'ятників на могилах жертв війни. Управа заявила, що знаходить можливість виділити на міському кладовищі особливе місце для поховання померлих воїнів, а по закінченню війни планувалося встановити тут дошку з іменами похованих. Дума погодилася з цією пропозицією [19, с.4]. Проте через більшовицький переворот та вихід Росії з Першої світової війни ці плани не були здійснені. 3 грудня 1914 р. відбулося надзвичайне засідання Чернігівської думи. На користь постраждалих від ворожої навали жителів Бельгії та Сербії думою було асигновано 500 рублів у розпорядження бельгійського консула у Києві та 500 рублів – Сербського подвір'я у Москві, а також комітету союзу міст на допомогу росіянам, що повертаються з-за кордона – 100 рублів [21, с.4].

Зростання цін та посилення кризових явищ у економіці та суспільно-політичному житті імперії спричинили активізацію на території Росії ліворадикальних рухів есерів та більшовиків. Не була осторонь і Чернігівська губернія. Незважаючи на свою малочисельність та роз'єднаність, а також суворі умови воєнного стану і тиск поліційних структур, більшовицькі осередки значно активізували свою діяльність. Більшовицькі організації Чернігівщини вже з перших днів після оголошення війни розпочали антивоєнну кампанію. Вже в ніч з 3 на 4 серпня 1914 р. чернігівська організація видає і розповсюджує листівку «Геть війну!», в якій різко нападає на політику царського уряду та засуджує оголошення війни, трактуючи її як «імперіалістичну». Листівка закінчувалася заклик: «Геть війну! Ми не хочемо бути гарматним м'ясом для капіталістів і урядів, які їм прислужують... Геть царський уряд! Хай живе братство народів! Хай живе соціалізм!»

Восени 1914 р. для антивоєнної агітації серед незначного прошарку робітничого класу губернії Чернігівська організація більшовиків створила так звану колегію на правах комітету. До неї увійшли Ю.Коцюбинський, Н.Шильман та ін. Вже пізніше, у лютому 1915 р., під час розповсюдження листівок були заарештовані більшовики В.Примаков, М.Тьомкін, М.Мурінсон, Н.Цимбер – їх засуджено і заслано до Сибіру. Серед архівних матеріалів наявний цікавий рапорт губернського жандармського управління штабу Київського військового округу про поширення у Чернігові В.Примаковим та іншими антивоєнних листівок серед солдатів: «В дополнение к представлению от 5 сего февраля за №1113 доношу, что в ночь на сие число прокламации того же содержания, как и раньше, были разбросаны в Чернигове, но в более сосредоточенном, чем раньше, районе, причем постовым городовым Иваном Шклучцом на углу Богуславской и Пятницкой улиц были задержаны по подозрению в разбрасывании прокламаций: 1) ученик 7 класса местной гимназии В.М.Примаков, 17 лет, сын сельского учителя, 2) ученик 3 класса Черниговской земской фельдшерской школы, черниговский мещанин М.М.Темкин, 19 лет, 3) черниговский мещанин, по ремеслу заготовщик обуви Н.Б.Цимбер, 20 лет и 4) черныбыльская Киевской губернии мещанка, по ремеслу портниха Х.А.Гольденберг, 21 год. Произведенным у вышеобозначенных лиц обыском обнаружено лишь у Примакова 8 экз. прокламаций, распространяемых в Чернигове. Расследование продолжается, а четверо вышеупомянутых лиц заключены на основании положения о местности, объявленной на военном положении, под стражу в Черниговскую губернскую тюрьму». Після втрат, завданих їй арештами активістів, більшовицька організація Чернігова перейшла на підпільну конспіративну роботу [30, с.123].

Репресіям з боку державної адміністрації було піддано також українські організації. З легальних продовжувала діяти лише філія колишньої «Просвіти» під назвою «Общество вспомоществования жертвам войны Юга России», при якій був аматорський український хор під керівництвом диригента О.Приходька. Нелегально діяли три невеликі організації: філія Товариства українських поступовців (ТУП) на чолі з І.Шрагом, Самостійницьке Братство (голова – Василь Елланський) та Юнацька Спілка [1, с.148-149].

У цілому, Чернігів продовжував жити тихим провінційним життям, незважаючи

на відголоски бурхливих та драматичних подій, що докочувалися до нього. Після оголошення Австро-Угорщиною війни Росії 28 липня 1914 р. колонія чернігівських чехів, підданих Австро-Угорщини, подали чернігівському губернатору прохання про надання їм російського підданства. На дане прохання було надано позитивну відповідь [27, с.1].

Місцева преса дає типову замальовку побутового життя чернігівців у перший воєнний рік. Звичними явищами продовжували залишатися випадки пияцтва та хуліганства у публічних місцях. У тогочасній газетній хроніці можна знайти цікаву замітку про те, що мировий суддя 2 дільниці засудив жителя передмістя Кавказ Кирила Радзевича за хуліганство на Бидлогонній вулиці до арешту на 7 діб без заміни штрафом [23, с.3]. Чимало тоді було і злісних неплатників податків. Знову звернемося до газетної хроніки: уповноважений міської управи М.Тудоровський, маючи доручення міської управи стягти з М.Паперного 4р.50 к. податків, уже присуджених та занесених до виконавчого листа, 5 разів відвідав відповідача, але грошей не отримав. Тоді, в останній раз, він прибув до нього у супроводі судового пристава А.К.Шугаєва. Паперний зупинив їх у дворі і не бажав пускати до будинку та, крім цього, накинувся на Тудоровського з криком: «Ідіть! Що вам тут потрібно? Ви недобросовісний та лізете, як нахаба». На диво, «акуратний платник» був засуджений мировим суддею до штрафу у 10 р., із заміною арештом на 2 дні [23, с.3].

Ажіотаж у Чернігові викликали прибуття до губернського центру полонених солдат противника та поранених російських солдат. Відомо, що вже 20 серпня 1914 р. до Чернігова прибула перша партія австрійських військовополонених – 4 рядових гусарського полку та 2 офіцери. Проте Чернігів був лише транзитним пунктом, оскільки більша частина полонених відправлялася на Поволжжя та в Середню Азію. А ось як преса описує прибуття пароплава з пораненими російськими солдатами: «Вчера, в 1 час дня, в Чернигов прибыл большой днепровский пароход «Орел» с новой партией раненых солдат. Еще задолго до прихода парохода набережную площадь Десны запрудили толпы народа, явившегося встречать своих раненых героев. Приехал начальник губернии И.И.Стерлигов с супругою, городской голова, председатель уездной земской управы и другие лица» [29, с.3]. Через два місяці, 9 грудня 1914 р., до Чернігова була привезена та розміщена у місцевих шпиталях ще одна партія поранених. Стало видно, що вже у ході першого півріччя війни наше місто почало перетворюватися у значний шпитальний центр, крім цього, значна допомога у Чернігові надавалася і біженцям з Галичини та західних регіонів Російської імперії. Між іншим відомо, що вже у серпні 1914 р., до Чернігова прибуло кілька родин-біженців з Каліша (центр Калішської губернії Царства Польського). У подальшому потік біженців збільшувався і досяг катастрофічного розміру у наступному 1915 р., коли російська армія після серії поразок змушена була залишити частину західних губерній. 30 жовтня до Чернігова вперше привезли тіло вбитого на фронті офіцера. Газети друкували списки загиблих та поранених.

Таким чином, після патріотичного піднесення у перші тижні після початку війни життя у Чернігові знову набуло характерних для звичайного провінційного губернського центру рис. На життя міста значно вплинули надзвичайні закони, які були прийняті військовою та цивільною адміністрацією в умовах воєнного стану. Проте важливими проблемами, як завжди, залишалися дотримання порядку на вулицях міста, стягнення податків зі злісних неплатників. На фоні продовольчої та сільсько-господарської кризи, що насувалася, проблемним стало і питання утримання цін на продукти першої необхідності. Незважаючи на заходи губернської адміністрації та міської думи у цьому питанні, зростання цін все-таки починає відбиватися на повсякденному житті чернігівців. Крім того, у зв'язку з посиленням економічних проблем, активізували свою антивоєнну та антиурядову діяльність більшовицькі організації, проте їх вплив у Чернігові, на відміну від інших губерній імперії, не був значним; посилювалося також бродіння суспільних настроїв, у суспільстві з'являється розгубленість та невпевненість у швидкому завершенні війни – початкова ура-патріотична захопленість змінюється спадом.

1. Демченко Т.П. Батько Шраг: Монографія. – Чернігів: РВК «Деснянська Правда», 2008. – 264 с.
2. Леп'явко С.А. Чернігів. Історія міста. – К.: Темпора, 2012. – 432 с.
3. Сіментов Ю.Я., Яцура М.Т. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини. – К.: Радянська школа, 1968. – 170 с.
4. Черниговская земская неделя. – 1914. – №32 (8 августа). – С.12,15.
5. Черниговская земская неделя. – 1914. – №33 (15 августа). – С.10.
6. Черниговская земская неделя. – 1914. – №34 (22 августа). – С.6,7,9.
7. Черниговская земская неделя. – 1914. – №35 (29 августа). – С.9.
8. Черниговская земская неделя. – 1914. – №36 (5 сентября). – С.1-2.
9. Черниговская земская неделя. – 1914. – №37 (12 сентября). – С.1,3,5.
10. Черниговская земская неделя. – 1914. – №38 (19 сентября). – С.3-4.
11. Черниговская земская неделя. – 1914. – №39 (26 сентября). – С.5.
12. Черниговская земская неделя. – 1914. – №40 (3 октября). – С.1,6,8.
13. Черниговская земская неделя. – 1914. – №41 (10 октября). – С.3,6.
14. Черниговская земская неделя. – 1914. – №42 (17 октября). – С.2,3,7.
15. Черниговская земская неделя. – 1914. – №43 (24 октября). – С.6.
16. Черниговская земская неделя. – 1914. – №44 (31 октября). – С.3.
17. Черниговская земская неделя. – 1914. – №45 (7 ноября). – С.6.
18. Черниговская земская неделя. – 1914. – №46 (14 ноября). – С.1-2,4,7.
19. Черниговская земская неделя. – 1914. – №47 (21 ноября). – С.6.
20. Черниговская земская неделя. – 1914. – №48 (28 ноября). – С.6-7.
21. Черниговская земская неделя. – 1914. – №49 (5 декабря). – С.4,7.
22. Черниговская земская неделя. – 1914. – №50 (12 декабря). – С.6.
23. Черниговское слово. – 1914. – №2196 (24 июля). – С.3.
24. Черниговское слово. – 1914. – №2197 (25 июля). – С.1-2.
25. Черниговское слово. – 1914. – №2198 (26 июля). – С.1.
26. Черниговское слово. – 1914. – №2199 (27 июля). – С.1.
27. Черниговское слово. – 1914. – №2201 (30 июля). – С.1,4.
28. Черниговское слово. – 1914. – №2203 (1 августа). – С.4.
29. Черниговское слово. – 1914. – №2252 (8 октября). – С.3.
30. Чернигову 1300 лет: Сборник документов и материалов. / Под редакцией В.М.Половца и др. – К.: Наукова думка, 1990.

В статье освещены события общественно-политической и бытовой жизни Чернигова в начале I Мировой войны по материалам местной прессы и исследован процесс адаптации городской общины Чернигова к условиям военного времени.

Ключевые слова: Черниговская губерния, мобилизация, Российская империя, губернатор, земство, городская дума.

The article covers the events of social-political and every-day life of Chernigiv at the beginning of the World War I according to the materials of the local press and it investigates the process of adaptation of Chernigiv society to the conditions of war-time

Key words: Chernigiv Province, mobilization, Russian Empire, Governor, zemstvo, city дума.